

ЗАДЪЛБОЧЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА УСТОЙЧИВОСТТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ФЕРМИ

Макар че на сегашния етап на развитие и реформиране на европейското селско стопанство проблемът за равнището на устойчивост на различните типове фермерски стопанства в условията на прилагане на Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС е особено актуален, все още няма консенсус по отношение на това какво е устойчивост на фермерските стопанства, каква е връзката ѝ с аграрната устойчивост, кои са критичните фактори на фермерската устойчивост и как да се оцени нейното равнище. Съществуват множество системи за оценка на устойчивостта, прилагащи „универсален“ подход за „безлични“ фермерски стопанства, които не отчитат средата, в която те се развиват. Повечето от предложените методики обаче са много усложнени и не могат да се прилагат на практика нито от фермерите, нито от управляващите органи.

Сред малкото задълбочени разработки, които се опитват да дадат пълна представа за устойчивостта на фермерските стопанства в съвременния свят, е публикуваната наскоро книга¹ на международно признатия експерт в тази област проф. д-р Храбрин Башев. Въз основа на дългогодишните си проучвания авторът разширява предишните си изследвания, свързани с аграрното управление и неговата устойчивост, и извежда нов интердисциплинарен, холистичен и практически подход за оценка на устойчивостта на фермерските стопанства в условията на прилагане на ОСП на ЕС в България.

Добре разработената система за оценка, съобразена със специфичните български условия, включва 12 принципа, 21 критерия и 45 показателя и референтни стойности. Особено достижение е, че в нея са взети предвид и новите важни управленски (governance) и институционални аспекти в цялостната оценка на устойчивостта. Представеният авторов подход е по-обхватен, по-лесен за разбиране и за използване в ежедневната управленска практика в сравнение със съществуващите не само в национален, но и в световен план системи. Проф. Башев обаче не се ограничава до традиционните теоретични анализи или оценки, базирани на малко на брой агрегирани показатели, а прилага своя подход в мащабно емпирично изследване. Направена е първа по рода си оценка на интегралната, управленската, икономическата, социалната и екологичната устойчивост на фермерските стопанства от различен юридически вид, размери, производствена специализация и екологично и географско месторазположение в България. Проучването е основано на оригинални микросоциоекономически, поведенчески, екологични и т.н. данни, събрани от мениджърите на 190 типични ферми от различен вид и с различно разположение в страната.

Приложената йерархична система позволява както да се оцени по-точно нивото на устойчивост, така и лесно да се определят критичните елементи, които подобряват или компрометират не само отделните аспекти, но и цялостната устойчивост на фермерските стопанства от различен тип. По този начин тя отговаря на

¹ *Bachev, H. (2018). Sustainability of Farming Enterprises in Bulgaria (Устойчивост на фермерските стопанства в България). Cambridge Scholars Publishing, 230 с. (публикувана на англ. език).*

големите практически потребности на вземащите решения на различни управленски нива – от фермата до правенето на политика. Широкото и всеобхватно полево изследване позволява да се определят най-важните икономически, поведенчески, технологични, социални, институционални, политически, идеологически, международни и други фактори за устойчивостта на фермерските стопанства и да се предвидят реалистичните перспективи на фермерското развитие в България. Въз основа на това са разработени подробно и насоките за по-нататъшни изследвания и са направени конкретни препоръки за подобряване на фермерското управление и обществената интервенция в аграрния сектор за устойчиво развитие на селското стопанство.

Съдържанието на книгата е структурирано в предговор, въведение, три части с девет глави, заключение и препоръки, както и приложения с илюстрации и таблици.

В *първата част* „Подход за разбиране и оценка на устойчивостта на фермерските стопанства“ са дискутирани еволюцията на концепцията за устойчивост като алтернативна идеология, нова стратегия, системна характеристика, постоянно развиваща се категория, както и основните подходи за оценка на устойчивостта на фермерските стопанства. На тази база е предложена адекватна дефиниция на устойчивостта на фермерските стопанства като „способност на определена ферма да съществува във времето и да поддържа в дългосрочен план своите управленски, икономически, екологични и социални функции в специфичната социално-икономическа и природна среда, в която тя функционира и се развива“. Подробно е обоснован новият управленски аспект на фермерската устойчивост и на подхода за неговата интеграция в системата за оценка на устойчивостта на фермерските стопанства. Предложена е специфична за съвременните условия на развитие на българското селско стопанство система за оценка на устойчивостта на фермерските стопанства, включваща адекватни принципи, критерии, показатели и референтни стойности.

В *втората част* „Равнище на устойчивост на българските фермерски стопанства“ съдържа широкомащабна апробация на предложения подход за оценка на цялостната, управленската, икономическата, социалната и екологичната устойчивост на стопанствата от различен юридически вид, размери, производствена специализация, екологично и административно разположение в България. Подробно са анализирани равнището на аспектната и интегралната устойчивост на фермерските стопанства от различен тип, а също и делът на стопанствата с различно ниво на устойчивост във всяка категория.

В *третата част* „Фактори и перспективи на устойчивостта на фермерските стопанства в България“ са идентифицирани значимите идеологически, икономически, поведенчески, образователни, технологични, политически, интернационални и други фактори, подсилващи или понижаващи устойчивостта на тези стопанства, и са оценени перспективите за устойчиво фермерство в страната.

Книгата завършва с обобщения и насоки за по-нататъшни изследвания в тази област и за включване на предложената система за оценка в процеса на подобряване на управлението на фермерските стопанства и на формите за обществена интервенция в отрасъла.

Изследването установява, че общата устойчивост на българските фермерски стопанства е на добро равнище, с най-високи значения на екологичната и социалната устойчивост. Управленската и икономическата устойчивост обаче са близки до границата с ниско ниво поради факта, че управленската ефективност и финансовата стабилност на фермите е малка, което от своя страна е детерминирано от слабата сравнителна ефективност на снабдяването с краткотрайни активи по отношение на алтернативни организации и от недостатъчната рентабилност на собствения капитал и общата ликвидност на фермите. Същевременно, въпреки че общата екологична устойчивост на фермите е относително висока, равнището на опазване на земеделски земи и на поддържане на биоразнообразието не е задоволително поради недостатъчното прилагане на препоръчителните норми на напояване, високата степен на водна ерозия на почвите и занижения брой на диви животни на територията на фермите.

Изследването констатира голяма вариация в равнищата на устойчивост на фермерските стопанства от различен тип и местонахождение, както и в дела на стопанствата с различни нива на устойчивост.

Въз основа на емпиричното проучване са обобщени факторите, които в най-голяма степен влияят за подобряване на състоянието на устойчивостта на фермерските стопанства в България.

По отношение на действията на българските фермерски стопанства за повишаване на *управленската устойчивост* това са: достъпът до фермерски съвети; професионалното обучение на мениджърите и наетите работници; личната убеденост и удовлетвореност; положителният опит на други ферми; наличните иновации; финансовите възможности; частните договори и споразумения; регистрацията и сертификацията за продукти, услуги и т.н.

Факторите, които стимулират *икономическата устойчивост*, са: пазарно търсене и цени; получавани директни държавни субсидии; пазарна конкуренция; финансови възможности; участие в държавните програми за подпомагане; възможности за изгоди в сегашния момент, както и в близко и в по-далечно бъдеще; данъчни преференции; интеграция с купувача на продукцията и др.

За постигане на по-голяма *социална устойчивост* пък спомагат: личната убеденост и удовлетвореност; общественото признание за приноса им; непосредствените изгоди за други лица и групи; инициативите и натискът на обществеността в района; достъпът до фермерски съвети; политиките на Европейския съюз и съществуващите проблеми и рискове в района.

Екологичната устойчивост на българските фермерски стопанства може да се повиши чрез преодоляване на съществуващите проблеми и рискове не само в района, но и в глобален мащаб, чрез спазване на нормативните изисквания и възприетите стандарти, както и с прилагането на политиките на ЕС.

В днешно време *националните и европейските механизми на регулация и подкрепа*, които повишават най-много икономическата устойчивост на най-голям брой от българските фермерски стопанства са: директни субсидии на база единица площ; национални доплащания за продукти; животни и др.; модернизирани на земеделските стопанства; зелени плащания и подпомагане на полупазарни стопанства. В същото време в изследването се установява, че въздействието на

държавните и европейските политики върху управленската, социалната и екологичната устойчивост на българските фермерски стопанства е сравнително слабо.

Съществен принос на монографията е, че оценявайки фактичното ниво на устойчивост на фермерските стопанства от различен тип в България, предложеният анализ спомага за задълбочаване на теоретичния подход за разбиране и оценка на фермерската устойчивост, за повишаване на прецизността на оценките и за операционализиране на системата за оценка. Високата изследователска и информационна стойност на книгата се допълва от богатата нагледна илюстрация на представената материя (около 70 фигури и таблици), както и от подробната библиография, която съдържа многоброен списък с използвани източници, засягащи изследванията и оценките на устойчивостта. Данните и резултатите от изследването са изложени по отговарящ на академичните стандарти начин, като същевременно авторът е успял да обясни вижданията си на популярен и лесен за разбиране и от непрофесионалисти език.

Проф. Башев представя добре резултатите от „изследване в прогрес“, обобщавайки голямо количество налично знание и давайки на читателите по-ясна картина за състоянието на устойчивостта на фермерските стопанства в България. Въпреки това изложените моментни оценки на устойчивостта невинаги са достатъчно точни, имайки предвид динамичните промени в социално-икономическата, пазарната, институционалната, природна и международната среда, в която фермите работят. Прецизността на оценките също може да се постави под съмнение, тъй като те изцяло са базирани на субективните оценки на мениджърите и не включват друга релевантна информация от полеви тестове и проучвания, статистически и други данни, експертизи на професионалисти и т.н.

Това обаче не омаловажава високата академична и практическа стойност на книгата. Предвид огромните потребности от подобни оценки и значителния прогрес, направен от автора, монографията дава добра представа за съвременното разбиране, равнищата и факторите на устойчивостта на българските фермерски стопанства на сегашния етап на развитие. Добре разработеният подход може лесно да се адаптира и да се използва от фермерите и от други заинтересувани страни в България и в чужбина.

Всичко това прави монографията на проф. Храбрин Башев интересна и полезна за голяма аудитория читатели – от тесни специалисти и експерти, изследователи, преподаватели, студенти, фермери, бизнесмени, администратори, политици, неправителствени и международни организации, до оцетени потребители и широката общественост.

Проф. Шенгуан Че
Директор на Център за България в Шанхайски Жиао Тонг университет